

ISSN 2076-5770

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Науковий журнал

виходить 40 разів на рік

Заснований у березні 1997 року

№25 (238) 2012

Черкаси - 2012

ЕЛЕМЕНТИ ДЕКАДАНСУ В РАННІЙ ПРОЗІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

У статті виявлено, що в новелах автор використовував найрізноманітніші модерні методи і способи творчого письма. Була зроблена спроба розібратися, які естетичні прояви, що традиційно притаманні саме декадансу, знайшли відображення в ранніх текстах зазначеного автора.

Ключові слова: декаданс, художня система, ніцшеанство, національний варіант.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження сучасних літературознавців як вітчизняних, так і зарубіжних (Г. Грабович, О. Черненко, М. Коцюбинська, Т. Гупдорова, С. Павличко, Н. Шумило) поставили під сумнів усталену в радянські часи модель трактування творчості Василя Стефаника в рамках реалізму. Адже дуже складно «втиснути» художній доробок митця у заздалегідь заготовлену схему.

Популяризація нових ідей, як відомо, починалася із Західної України, саме тут мали місце перехресні впливи разом з національною основою різних течій, літератур. Однак ще С. Єфремов відзначив, що «дужий талант Стефаника витворив, особливо між закордонними письменниками, цілу школу, що взяла від нього манеру писати мініатюри... [4, 562]».

Стефаникознавці вже звертали увагу на роль цього художника слова у створенні нового типу малої прози, своєрідність та оригінальність його творів пов'язували з новаторством їхньої жанрової форми. Але одна з головних вад традиційних інтерпретацій, на думку О. Черненко, полягає в тому, що вони не розглядають творчість Стефаника в контексті літературно-мистецької атмосфери сучасної йому доби. «Стефаник був емоційно глибоко зв'язаним з українським селом, з якого вийшов, – зазначає канадська дослідниця, – але водночас його світогляд був співзвучний з тим світоглядом, що оволодів Європою на переломі століть [8, 48–49]».

Цей світогляд виявляється на той час у зародженні модернізму в Україні. Для української літератури кінця XIX – початку XX ст., досі переважно побутово-стенографічної зі стилізованою під народне життя описовістю, гостро постає проблема модернізації. Творчість молодих українських письменників, серед яких В. Стефаник, О. Кобилянська, Леся Українка, засвідчила новий період в історії українського письменства, головною прикметою якого, суголосно настроям епохи, було максимальне заглиблення у внутрішній світ людини.

Постановка проблеми. Про те, що український модернізм формується під впливом філософії Ф. Ніцше, було звернено увагу в українській критиці ще на початку століття. Підтвердження того, що Стефаник був знайомий з ідеями німецького філософа зустрічаємо в його листуванні з О. Кобилянською, а також в біографії сина письменника Ю. Гаморака: «З особливою любов'ю він вивчає творчість Ніцше. Твори цього геніального стиліста перекладає з великим завзяттям, щоб поправити свій стиль і знайти свою мову [2, 53]».

Небайдужим був Стефаник і до поетів-мислителів. У його листах згадуються імена Ш. Бодлера, С. Малларме, П. Верлена. Свій душевний смуток новеліст ілюструє уривками з творів, психологічна тональність яких була співзвучна з його власними настроями: «Щось так багато на душі накіпало, а таке журливе і безконечне, що драпанне пером по папері загонить тоту самовитість ще глибше, як перед тим. І слів бракує. А от хіба Верлен, може, хоч в частині Вам скаже то, чого я не гаран [8, 62]».

Отже, з вищесказаного можна робити висновок про чудову обізнаність Стефаника у тодішніх новітніх західноєвропейських віяннях, і про зацікавленість ним у цьому. Вільно володіючи слов'янськими мовами, а також німецькою, французькою, В. Стефаник мав змогу познайомитися з творчістю багатьох письменників у оригіналі. Лаконічні оцінки творчого

доробку того чи іншого митця, аналіз тогочасних суперечливих літературних течій, які зустрічаємо в епістолярній спадщині, засвідчують, як пильно він стежив за бурхливим розвитком західноєвропейської літератури.

У цей час з'являється і декаданс (від фр. *decadence* – занепад) – настрої безнадії і занепадництва в філософії, мистецтві та літературі, які хвилювали інтелектуалів Європи *fin de siecle*.

Українська інтелігенція – слабший аналог західної аристократії, та верства, де, ймовірно, могли б мати вихід у творчість деструктивні настрої. Тільки в середовищі інтелектуалів світоглядна деструкція могла оформитись концепційно. Соціальною базою феномену є маргінальний стан українського інтелігента, зумовлений роздвоєністю на українця за походженням та росіянина, поляка чи австрійця за освітою. В цьому плані не був винятком і В. Стефаник.

Причиною поширення декадентства був і злам століть. Декаданс – це потенційно актуальна, іманентна можливість авторської свідомості, що особливо загострюється в перехідні періоди історії.

Отже, мета статті – спробувати виявити і дослідити у ранніх творах Василя Стефаника – в поезіях у прозі, саме елементи декадансу.

Виклад основного матеріалу. У кінці 1894 р до Кракова приїхав польський вчений Вацлав Морачевський та його дружина – українка Софія Окуневська. Обоє добре знали європейські мови, цікавилися літературою. В. Морачевський часто виступав із статтями на літературні теми. Стефаник дуже цінував знайомство з цими людьми, прислухався до їхніх суджень. Чимало листів до Морачевських містили перші ескізи поезій у прозі і майбутніх новел.

Василь Стефаник шукає свій шлях у літературі, бо то був час боротьби літературних напрямів, все гучніше звучали модерністські кличі. У Кракові Стефаник знайомиться з так званою «Молодою Польщею». Один із членів цієї організації – С. Шибишевський – очолює журнал «Зусіє» («Життя»), у якому голосно декларувалися декадентські гасла. Все це також знайшло відображення у ранній творчості Стефаника.

У 1896–97 рр. Стефаник намагався видати збірку «маленьких образочків», але, за його словами, «ті, що могли дати гроші сказали: «Таланти є, та нема у сих творах служби громадї, нема науки для теперішнього покоління... [5, 21]». Вже судячи з цієї відповіді, можна говорити про «інакшість», модерновість, ненародництво цих творів, навіть не читаючи їх!

Звичайно, це вразило Стефаника. Він знищив рукопис. І з поезій у прозі, написаних у той час, лишилися тільки ті, які він у листах надіслав Морачевським, і кілька – в його архіві. За життя автора вони ніде не друкувались. У них відбилися творчі шукання молодого поета, про що свідчить навіть обраний жанр.

Вірш прозою, або поезія у прозі – короткий ліричний твір настроєвого характеру, наближений за формою тексту до прози і водночас за мелодикою, підвищеною емоційністю та ліричністю, навіть з фрагментами спорадичного римування – до поезії. Будучи помежовим жанром, на відміну від власне вірша, поезія у прозі спирається на чергування довгих та коротких відрізків ритмізованого тексту, тяжіє до фонетичної упорядкованості та регулятивності мовлення, до «єтюдності» чи філософської медитації тощо.

Читаючи аналізовані твори, не виникає сумніву, що це саме поезії. До такого висновку приходиш, читаючи їх уголос. «Раненько чесала волосся» хочеться «проспівувати», а емоційна напруга просто неймовірна. Так тонко і глибоко виписаний дівочий внутрішній світ, що виникає враження, ніби автор – жінка!

Розглядаючи Стефаникові поезії у прозі, М. Грицюта знаходить у них вплив декадентської естетики [3]. Проте, це залежить від різних сторін розуміння декадансу. В. Щурат тлумачив його як «артистичним замислом ведене змагання до витвору свіжих, оригінальних помислів, образів, зворотів мови і форми [10, 36]». Таким чином, декаданс засвідчував народження нової модерністичної чуттєвості, що виявлялася у зміні картини світу, деперсоналізації суб'єкта («Городчик до Бога ридав»), перенесенні уваги на явища

маргінальні, табуйовані, «копанні» у внутрішньому світі. Такого роду прояви декадентства в літературі Стефаніка зовсім не лякали. Навпаки, він писав В. Морачевському в серпні 1899 р.: «Через Вас я стався славним і декадентом [...] весело мені на душі, що Ви наважилися русинів кинути у пропасть безідейності [8, 19]». Але якщо декаданс, за Д. Донцовим, – це «естетика втомлених, змучених, заплаканих, спраглих святого спокою [...], життя без змагань, що обезцінює життя, позбавляє сили опору [1, 20]», то у такому розумінні Стефанік має з ним менше спільного.

Отже, як бачимо, декаданс може бути філософським світлим сумом, а може – жахливим чорним мороком, невблаганною безоднею. Така його різноманітність помітна і у творчості живописців та графіків-декадентів, що відображено в численних ілюстраціях до цих поезій.

Тема смерті присутня у творчості Стефаніка з метою філософського осмислення буття, у якому фізичне життя і смерть завжди поряд, і тому смерті не слід боятися. Проте персонажі Стефаніка – галицьке селянство в жахливому становищі, вони чекають смерті як полегшення, як звільнення від страждань: «В полудне приходиш, сонце. Збавляєш мене від смерті. Не приходи вже. Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим. Бо зорі вночі з мене насміхаються. Мигають очима, як царівни на просту дівчину» («Городчик до Бога ридав») [7, 241]. Так розкриває Стефанік страшну трагедію голоду і злиднів через дитячу душу. Звідси драматизм і навіть трагізм деяких новел автора. Поезія в прозі «Амбіції» (1896) вперше надрукована аж у 1941 р. Інша назва – «Самому собі». Тлумачний словник дав таке визначення слова *амбіція* – це особиста гідність, гордість, честолюбство. Цей твір є скоріше свідченням відходу від декадансу до реалізму. Своєрідний літературний маніфест автора.

Прослідковуємо реалізацію народницької ідеології служіння письменника народові – «бесіда» (творчість письменника) має служити людям: «шепче до людей», «плач як ті мільйони плачуть», «всяка у невинні душі. Слово поета має бути зброєю: «грими як грім» (знову ж таки народництво з його поетами-пророками-вчителями), «бути чистим, як плуг, що оре» (дивне втілення чистоти, очевидно чистота тут символізує чесну працю) [7, 238–239].

Слово має бути ніжним, як мамина колискова, і красивим, як дівчина, що йде на побачення. Бачимо поетичні фольклорні порівняння, що і наближають прозу до поезії. У кожному реченні є дієслова наказового способу, що є заклик до дії і теж нагадує народну пісню, чи паяк навіть гімн.

З елементів декадансу можна виділити заглиблення у внутрішній світ (у цьому випадку – власний; своєрідна сугестія), накопичення символів, відчай і плач, який однак завершується спокоєм – «дивися на спокійний став [7, 238–239]».

У поезії у прозі «Раненько чесала волосся» (1897) розкрито глибоке індивідуальне переживання. Вся увага – внутрішньому світу. Героїня – не конкретна особа, а просто узагальнений, абстрагований жіночий образ. Завдання автора – розкрити душу ліричного героя.

Стефанік майстерно «виписує» жіночу закохану тривожну душу – в томлітті, в очікуванні, у сумнівах. Тривога пронизує поезію. Це підкреслює і її «звукове» оформлення – шум листя горіха, водоспад волосся, ридання. Це складна симфонія природи і людини. Сум, страх, що її не люблять, розриває дівочу душу. Поетично звучить звертання дівчини до горіха, що нагадує народну пісню: «Пливи віночку»; «Виходить милий – скажи, що я його люблю [7, 242]».

Помічаємо й імпресіоністичне кольорове забарвлення поезії – вона пронизана світлом. Це срібний, білий, золотий, синій кольори, що підкреслює піднесеність, натхненність закоханої душі, чистоту та щирість першого дівочого почуття.

У поезії є порівняння: промені сонця, як срібні ниточки; волосся, як водопад; шия, як білий камінь; сльози, як каплі водопаду. Автор контрастно поєднує світлі, прекрасні порівняння і сумні, тривожні почуття ліричного героя. У такій піднесеній красі – такі тяжкі сумніви і тривоги. Рис поезії додають і метафори: горіх шепоче, перегонить промені, «врадувався в її гадки».

Твір лишає по собі відтінок світлого філософського суму, співчуття до героїні. Хоча коли, прочитавши, згадуєш своє перше кохання, то це народжує скоріше *спів чуття*, ніж співчуття. Ти відчуваєш знову цю тривожну музику, цей неповторний спів почуттів, натхнених першим коханням.

Цікавою є й поезія в прозі «Городчик до Бога ридав». Літератори часто використовують символіку квітів для виразу нових ідей. Чого варті самі «Квіти зла» Бодлера, що знаменували собою *fin de siecle*, викликали справжній скандал та упровадили нове значення сакрального у ХХ ст. – сакральним стає все те, що виходить за межі профанного – отже, це і прекрасне, і зло, потворне, занепадницьке...

Користувалися цією символікою й українські автори. Так, Марко Черемшина у поезії в прозі «Заморожені фіалки» (1898 р.) порівняв долю зраджених дівчат із долею зів'ялених морозом фіалок, що розквітли напровесні. Про передчасно прибиті морозом квіти писав Олександр Олесь у вірші «Айстри» (1905 р.), маючи на увазі криваві розправи царизму над учасниками першої російської революції.

Василь Стефаник у творі «Городчик до Бога ридав» (1897 р.) висловив уболівання над долею бідняцької дівчини, що гине від голоду і убогства. Він шукав нових способів зображення життя. Письменник показує захоплену морозом квітку білої троянди, що «похилила голову, як маленька дитина [7, 241]».

Твір насичений білим і жовтим кольором. Жовтий – сум, безнадія, зрада, розлука... Білий – невинна дитяча душа. Людям з розвинутою творчою уявою читати дуже важко, навіть моторошно. Уявіть собі таку дитину-квітку, яка розуміє, що вона все одно загине, але хоч перед смертю, останнє – передсмертне бажання – «сонечка»! (Хліба! Любові! ...) Яке страшне, вражаюче, знову ж таки контрастне поєднання прекрасного – квітів, і жахливого – смерті... Найжахливішою смерті – дитячої.

За формою поезія нагадує народне голосіння. Наївне, дитяче... Яке в кінці змінюється вже дорослим, зболілим відчаєм: «Не приходи вже. Най зів'яну разом з найменшим листочком жовтавим [7, 242]».

Невинне, зовсім ще не досвідчене, наївне дитяче серце Стефаник зображує як «листочок найменший, що ще жовтавий». Він зовсім молоденький, щойно зав'язався, але й до нього вже «мороз» лізе. Риси поезії підкреслено метафорами та порівняннями. Метафори: «городчик ридав», «біла рожа», що запросила сонечка, «мороз в душу лізе», «зорі [...] насміхаються». Порівняння: зорі, як царівни; рожа, як маленька дитина; біла, як сніг. У цій поезії у прозі бачимо яскраво виражені риси декадансу: трагізм, відчай, сум, бачення смерті як звільнення, полегшення.

Висновки. Хоч Василь Стефаник і не мав фахової мистецької підготовки, однак його самостійне вивчення теоретичних засад західноєвропейських новаторських віянь, близьке знайомство з творчим доробком найбільш відомих на той час майстрів художнього слова дали йому змогу виробити свою оригінальну самобутню мистецьку манеру й піднести українську новелу до високого європейського рівня.

Для художнього втілення своїх задумів автор вдавався до найрізноманітніших модерних методів та засобів. Таке синкретичне поєднання новаторських західноєвропейських течій та напрямів з українською народною традицією дало йому змогу збагатити українську літературу високохудожніми творами «малої форми» з їх глибоким психологізмом і своєрідною філософією сенсу буття. Однією з таких течій був і декаданс, елементи якого були досліджені в цій роботі в поезіях у прозі «Амбіції», «Раненько чесала волосся», «Городчик до Бога ридав».

Місце і роль декадансу як духовного феномену в процесах авторської свідомості українських письменників межі ХІХ – ХХ ст. були складними і неоднозначними. Незважаючи на те, що занепадництво викликало полярні, здебільшого позитивні оцінки, воно разом із тим послужило стимулом для росту динаміки внутрішнього життя творчої особистості. Активність осмислення цього явища, незалежно від полюсу поцінування, об'єктивно доводить зрілість української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., вказує на її задіяність у процесі оновлення картини світу.

Декаданс – це та необхідна у мистецтві протипага, контраст. Адже «якщо я не покажу вам зло, як ви будете знати, де добро?...»

Список використаної літератури

1. Донцов Д. Естетика декадансу / Д. Донцов // Дві літератури нашої доби [монографія] – Торонто : Гомін України, 1958. – С. 176-206.
2. Гаморак Ю. Василь Стефаник (спроба біографії) // В. Стефаник. Твори. – Регенсбург: Видавнича спілка «Українське слово», 1948. – С. 1-5.
3. Грицюта М. Художній світ Василя Стефаника / М. Грицюта. – К.: Наукова думка, 1982. – 200 с.
4. Єфремов С. Стефаник і його школа / С. Єфремов // Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 560–562.
5. Косташук Василь. Володар дум селянських / Василь Косташук. – Ужгород: «Карпати», 1968. – 192 с.
6. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника / Ф. Погребенник. – К.: Дніпро, 1980. – 350 с.
7. Стефаник В. Мое слово: Новели та оповід. / Упоряд та передм. Л. Дем'янівської; іл. М. Поповича / В. Стефаник. – К.: Веселка, 1991. – 190 с.
8. Стефаник В. С. Повне зібрання творів: У 3 т. / В. С. Стефаник. – К.: ВАН УРСР, 1954. – Т. 3: Листи. – 255 с.
9. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника / О. Черненко. – Мюнхен : Сучасність, 1989. – 280 с.
10. Шурат В. Др. Іван Франко / В. Шурат // Франкознавчі студії. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Випуск перший. – 256 с.

Аннотація. Кривуляк Е.О. Елементи декаданса в ранній прозе Василя Стефаника. В статті виявлено, що в новелах автор використовував найрізноманітніші сучасні методи та способи творчого письма. Була зроблена спроба зрозуміти, які естетичні прояви, які традиційно присущі саме декадансу, знайшли відображення в ранніх текстах вказаного автора.

Ключевые слова: декаданс, художественная система, ницшеанство, национальный вариант.

Summary. Krivulyak O.O. The elements of decadence in the early prose V. Stefanik. The article revealed that in the novels the author has used a variety of modern dance techniques and methods of creative writing. An attempt was made to understand what kind of aesthetic manifestations, which is traditionally characterized by decadence, were reflected in the early texts indication of the author.

Key words: decadence, structure, nietzscheanism, a national option.

Одержано редакцією – 19.04.12

Прийнято до публікації – 23.04.12

УДК 7.03:821.161.2

Олена КОСТЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ ХУДОЖНЬО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОМІНАНТ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті простежено трансформацію художньо-психологічних домінант в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Встановлено зв'язок між новим типом художнього психологізму та зміною ідейно-естетичних орієнтирів початку ХХ століття. Вивчено природу модерного типу особистості. З'ясовано характер відношень між модусом суб'єктивного й новою концепцією людини та світу в добу раннього модернізму.

Ключові слова: художній психологізм, домінанта, картина світу, об'єктивізм, модус суб'єктивного, герой-індивідуаліст.